

Borgervæbningen i Aarhus i det 18. Aarhundrede.

Af Helge Søgaaard.

Mellem de Sager fra Aarhus Museum, der er indordnet i »Den gamle By«s Samlinger, findes en Protokol i Folio med Katalognr. 938. Paa dens Pergamentbind er den mærket: No. 20, en Betegnelse, der gaar tilbage til en Registratur over Byarkivet, hvorfra den i sin Tid maa være kommet til Museet, uden at der dog kendes det mindste til den Maade, hvorpaa det er sket.

Protokollen er autoriseret den 23. Maj 1676 af Erik Rosenkrantz¹⁾ og er efter sin Ordlyd anskaffet til Aarhus Borgervæbning for at benyttes ved de retslige Afgørelser, Forhør o. l., som maatte indtræffe ved Korpset som Følge af Forsømmelser eller andre disciplinære Forseelser. Betegnelsen dækker imidlertid langt fra Indholdet. Kun for 1677 findes en Indførsel, der svarer til den Brug, man havde tænkt sig af Protokollen, som derpaa forblev ude af Brug, til man i 1748 indførte en Række Bestemmelser om Ordningen af Vagtholdet, som var blevet fastsat 1710 og i det ovenfor nævnte Aar udvidedes med nye Regler. Da Artiklerne giver et virkningsfuldt Billede af en temmelig ukendt Side af det borgerlige Liv i denne Tid, har de Krav paa at blive gengivet Ord til andet. Den oprindelige Retskriv-

¹⁾ Stiftamtmand 1675—1681.

ning er med faa Undtagelser fulgt, men Brugen af store Bogstaver og Tegnsætningen er moderniseret.

Articuler for Aarhus Bye.

Angaaende hvorledes samme Steds Indbyggere med Vagten og dessen Forsømmelse samt i andre Tilfælde udi nærværende Tid, og saa længe samme paastaar, skal forholde sig, neml.

1. Post. Alle Borgere og Indbyggere her i Staden, som er forordnede og tilbeskicket at holde Vagt, skulle paa Munstring og Vagt holde deres tilforordnede Officerer udi tilbørlig Respect og Ære, være dennem hørig og lydig og uden Modsigelse udrette og bestille, hvis dennem bør at gjøre og befalet bliver.
2. Capitainen skal have Fuldmagt at gjøre Forandring paa Underofficerer at afsette og isette, hvem som de finder best bequem, saavel som Corporalskaberne at forandre efter Fornødenhed.
3. Naar Borgerskabet vorder advaret til Vagt, skal enhver selv i egen Persohn til paabudne Tid og Sted møde med fuld brugelig Over- og Undergewæhr, saavel og 6 Patroner og 6 Kuller, hvilchet Corporalen haver at tilsige og derefter, førend Vagtens Optreckelse, at inquirere ved Samlingen; skulle nogen findes, som sig dette icke haver efterrettelig holdet, bøder [han] en Mark eller efter Sagens Beskaffenhed.
4. Naar Compagniet eller Vagten skal tilsiges, skal Corporalen selv i egen Persohn sit Corporalskab tilsige, at enhver selv persohnlig møder at gjøre sin Vagt, og ej tillades nogen Leje-Svend at for sig tage, medmindre det er Encker, eller de ere svage eller fra Stæden udreist. Skulle nogen sig herfor forskaane, pantes hand strax om Morgenens ved Corporalen og 2^{de} tilbeskickedede Borgere for en halv Rixdlr.
5. Dersom nogen saaledes skulle være foraarsaget at leje andre for sig til sin Vagts Holdelse, da [har] hand det for

den commanderende Officer, som skal holde Vagten, at tilkiendegive, om den lejede kand være dygtig til at forsvare sin Post, og skulle den lejede Persohn foraarsage nogen Uskickelighed eller Forsømmelse ved Vagten, skal icke aleene den lejede efter hands Forseelse straffes, mens Principalen, som hannem haver udsendt, derfor at staae til Rette og svare efter Sagens Beskaffenhed.

6. Hvo som indfinder sig drucken paa Vagten eller paa Vagten dricker sig drucken eller med usømmelig Ord eller Miner beteer sig imod Officererne eller de, som Vagten med hannem holder, bøder derfor af den, som slig Laster vedfindes, 4 Mk. eller høiere efter Forseelsens Beskaffenhed, de skyldige at blive under Arrest i Vagten, til det vorder for Stads-Majoren andragen.

7. Enhver, som bliver udsat paa nogen Post, er pligtig at forblive paa den Stæd, hand er tilbeskicket, indtil hand vorder afløst, og ingenlunde sin Stæd forandre eller viider derfra at gaa end maneerligt under een halv Rixdalers Straf, men den som ganske fra Skildtvagten afgaar, førend hand vorder afløst, eller vorder befunden sovende eller drucken paa Skildtvagten eller skyder for uden Aarsag, bør at arresteres og haardeligen at straffes efter Forseelsens Beskaffenhed.

8. Ingen Corporal eller Gemeen, som Vagt haver, maa undviige sin Vagt, men den eene Borger hos den anden at forblive uden sin Overofficers Tilladelse. Understaar sig nogen af sig selv at gaae bort, haver hand forbrudt sit Gewähr og derforuden straffes efter Kiendelse. Skulle nogen forloves af den vagtholdende Officer at bortgaae og icke til den foresatte Tiid igien lade[r] sig indfinde, bøder for hver Time, hand derover borte bliver, 1 Mk. End bliver di ganske borte eller igien saa drucken til Vagten indfindes, at di ej skulle findes beqvem at gjøre deres Vagt, skal de forbøde eller pantes 1 Rxdlr. foruden hvad Straf, som viidere kunde foraarsages af Rættens dem at paalegge.

9. Naar Vagten vorder afløst fra sin Post, skal hand strax forføje sig til Hovedvagten med den udkommanderende

Gefreider, og der strax for Officererne i Vagten tilkiendegive, hvad som paa sin Post kunde være passeret, saasom Skibe og Boeders Ankomst, som de udi Sigt kunde have eller om |: Gud naadelig forbyde :| at nogen Ulycke ved Ildebrand skulle sig nogen Sted tilssiune saavel som anden skadelig Tilfælde, som kunde fornemmes, eller om nogen skulle begegne Vagten paa sin Post med uskickelig Ord eller Gierning, da den eene i saadan forberørte Tilfælde strax at forfølge sig til Hovedvagten det at give tilkjende og den anden at forblive paa sin Post. Skulle det af den commanderende Officer ansees af den Farlighed, som Vagten ej kunde bestyre, da [bør han] førend nogen Allarm at gjøre, det for Stads-Majoren eller Capitainen at give tilkiende.

10. Hvo som placker eller skyder, naar di er under Commando ved Munstring, bøder derfor 1 Mk. Gjør nogen det under Vagtholdelsen, bøder [han] derfor efter Rættens Kjendelse og udi Arrest at tages.

11. Enhver maae være forpligtig sit Gewæhr udi god Agt at tage baade ved Forsamlingen i Vagten, saavel som naar di til eller af Vagten ganger, eller naar di i deris Huuse kommer, at di da paa di Stæder vorder henlagt i god Forvaring, at ingen uformodentlig Ulycke derved af nogen skulle ske.

12. Skildvagten maae aldeles ingen Samtale holde med nogen paa sin Post eller nogen med hannem, ej heller maae Skildvagten lade nogen komme under sit Gewæhr paa sin Post eller tillade nogen at indgaae i Hovedvagten, lad være hvem det end være kand, førend de vorder anmeldt hos den commanderende Officer, som Vagten haver. Hvo sig imod forseer, straffes eller pantes for $\frac{1}{2}$ Rdlr., og skulle det være en Leje-Svend, som icke selv kand formaae at taale dens Straf, skal den, som hannem haver lejet det svare, og den, som er lejet, aparte at straffes.

13. Officererne og Corporalen skal grandgivelig beholde det udgivne Løsnings-Ord under høj Straf efter Krigsfor-

børs Kjendelse og til ingen anden det udgive end som til di Officerer, som Vagten er betroet.

14. Runden maa passere uopholden forbje den forlorne Skioldtvagt, naar den paa hands Raab giver sig tilkiende, mens for Skioldtvagten, som staar for Corps de Gvarden, skal hun opholdes og tage eller give Ordet eller Løsen fra eller til Corporalen, som strax med dragen Gewæhr i Haanden derimod tage [skal], og skal den øvrige Vagt imidlertid presentere i fuld Gewæhr for Corps de Gvarden. Hvem herimod findes forsømmelig eller forsover den Tid, skal betale 1 Mk., og for den, som commanderer Vagten, 2 Mk.

15. Ingen maa passere forbje nogen Hovedskioldtvagt, som ville angive sig for Runden, førend Corporalen haver taget Ordre af hannem. Kommer nogen, som icke haver taget Ordre, den skal tages og forvares i Corps de Gvarden, indtil hand vorder frikiendt.

16. Een af Trommeslagerne skal hver Nat være med sin Tromme i Hovedvagten og sig ej derfra begive førend Vagten ophæves, og det ædru og skickelig under tilbørlig Straf.

17. Alle Penge, som til Straf udgives, skal hos vedkommende uden nogen videre Proces udpantes og indlægges udi en Bøsse indtil videre Ordre.

18. Naar nogen af Over- eller Underofficererne udrejser, skal di anmelde dennem hos Stads-Majoren eller Capitainen, at der en anden vorder beskicket til at holde deris Vagt, medmindre de selv godvillig cand formaae een, som deris Vagt imidlertid forsvarlig kand antage, dog ingen Corporal at opføre Vagten. Hvo sig herimod af Mutvillighed forser, skal derfor mulcteres efter hands Middel og Formue af Stads-Majoren og de andre Oberofficerer, og udpantes i vedkommende Boe uden videre Process.

Efter foreskrevne Articuler haver vedkommende sig at

rette og forholde, saafremt enhver vil ungaae den Straf og de Bøder, som derudi er meldt.

Aarhuus den 13. May 1710.

*C. L. v. Plessen*¹⁾.

Efter det Billede, Artiklerne giver, faar man som det første Indtryk, at Skildringen drejer sig om en gammelkendt og grundfæstet Institution, men selv om den kan spores langt tilbage, behøves der ikke megen Overvejelse for at se, at man ikke har stillet store Krav til Væbningen. Det har udelukkende været almindeligt Vagthold, man har betroet den, og skal der dømmes efter de enkelte Artikler, har Mandskabets Holdning heller ikke slaaet til for Formaal herudover. Nogen stadig Institution synes Korpset heller ikke at have dannet. I 1784 hedder det om det, at det i mere end 20 Aar ikke har været »i Stand, reguleret og indkaldt«, og det er vel sandsynligt, at der heller ikke før denne Periode har existeret nogen fastlønnet Organisation. Aarsagen hertil er klar, da Kravet om en personlig Mødepligt var saa stor en Byrde, at det hørte til den Del af de borgerlige Tynger, som man var mest tilbøjelig til at unddrage sig. Ganske vist var Rettigheden til at stille for sig meget indskrænket, som det fremgaar af § 4, men man kan gaa ud fra, at mange har skudt sig ind under, at de enten var gamle eller svage, som ogsaa de senere omtalte Episoder viser det, og noget Vidnesbyrd om, at de ovenfor gengivne Artikler betød, at Væbningen fungerede blot nogenlunde forsvarligt, findes ikke.

Men skønt Institutionen saaledes ikke var stort bevendt, blev der dog stadig holdt Liv i den. Af de Regler, der blev givet 1784, fremgaar det, at den var delt

¹⁾ Stiftamtmand 1702—1727.

i 2 Kompagnier — det østre og det vestre efter den samtidige og senere Benævnelse — over hvilke Officererne fik Ordre til at udfærdige en Rulle. Til denne Fortegnelse skulde Korporalerne to Gange om Aaret indberette de Forandringer, der var sket i Sammensætningen af Mandskabet. Ligesom tidligere var det især Tjenesten under Ildebrand, man havde i Tanker, og naar Brandklokken lød, skulde en Officer, to Korporaler og 50 Mand af hvert Kompagni møde op og afspærre Brandstedet, saa Brandfolkene ikke hindredes i deres Arbejde af tilstrømmende Folk, og Tyve kunde holdes borte. Det tilfaldt ligeledes Korpset at holde Brandvagt, efter at det egentlige Slukningsarbejde var forbi.

En detailleret og indgaaende Skildring skal ikke gives her, men et Par Episoder kan fremdrages, der vil kaste et Strejflys over de Vilkaar, Borgervæbnningen var underkastet. 1748 klagede Guldsmeden *Chr. Wissing*¹⁾, der var Korporal ved det vestre Kompagni, fordi en Svend fra samme Fag, *Ander Jensen Budsted*²⁾, den 24. April havde angrebet ham med Skældsord, da han skulde ledsage Delinkventen Anne Nielsdatter til Eksekutionsstedet uden for Byen. Den indklagede mødte efter Tilsigelse i Retten og tilstod sin Forseelse, dog med den Tilføjelse, at det var sket i ungdommelig Ubesindighed, og han bad som Følge heraf om, at Naade maatte gaa for Ret, hvad der ogsaa blev tilstaaet. Anders Budsted maatte imidlertid offentlig bede *Chr. Wissing* om Forladelse i Retten og forpligte sig til, at hans Forseelse skulde straffes, hvis han atter forbrød sig. Desuden lovede han at betale 4 Mark

¹⁾ Født i Viborg. Hans Borgerskab er fra 1749, men han maa have arbejdet som Mester før den Tid.

²⁾ Født i Aarhus, Borgerskab som Guldsmed 1749.

til Fattigkassen og lige saa meget til Kompagniet, og at Pengene den følgende Dag skulde leveres til Borgmester og Stadsmajor Peder Laasbye.

Begivenheden er talende. Saa længe Borgervæbnningen existerede, blev det en af dens Grundskader, at Indbyggerne ikke havde den rette Opfattelse af, at dens Mandskab under Vaaben ikke kunde betragtes som de jævne Haandværkere, de var i det private Liv, og at man følgelig ikke kunde tillade sig den formløse Omgang, der kunde være dagligdags Tone mellem Fagfæller og Naboer.

Ved samme Lejlighed, da det her skildrede foregik, havde det knebet med at faa Mandskabet samlet. En Bager, *Andreas Johansen Friis*¹⁾, udeblev og erklærede derefter i Retten, at han for det første ikke havde hørt om de nye Artikler, og at han havde erklæret sig villig til at betale for en Stillingsmand, hvormed han saa mente at have affundet sig, da han tilmed i mange Aar havde været Sekondløjtnant i Korpset. En anden undskyldte sig med Alderdom og Svaghed, og to andre brugte det samme Paaskud. Endnu en, der var blevet tilsagt for samme Sag, erklærede, at han nylig var kommet hjem fra en Rejse, hvoraf han var blevet saa svag, at han ikke kunde møde efter Tilsigelse, om det saa skulde koste ham hans Liv, men at han havde stillet sin Karl med behørig Udrustning for sig, uden at han dog var blevet antaget.

Dommene var paafaldende milde. Bagermester Andreas Friis slap med en Bøde paa 3 Rdlr., skønt han burde have betalt 10 Rdlr., og for de andres Vedkommende drejede det sig blot om nogle faa Mark. Man har aabenbart ikke turdet gennemføre Retten i hele

¹⁾ Født i Kalundborg, Borgerskab 1722.

dens Strengthed af Frygt for de Følger, en saadan Fremgangsmaade vide have.

Den 26. November 1784 kom der nye Artikler, og i Modsætning til tidligere nøjedes man ikke med Stiftamtmandens Approbation, men ulejligede Kongen selv med at underskrive dem. Efter disse Bestemmelser vedblev Borgervæbningen at være inddelt i 2 Kompagnier som hidtil. Hvert skulde have 1 Kaptejn, 1 Premier- og 1 Sekondløjtnant, 1 Fændrik og 1 Adjudant, 9 Underofficerer og 1 Tambur. De sidste beskikkedes af Kaptejnerne, og ingen Borger maatte vægre sig ved at modtage Stillingen som Underofficer, hvortil iøvrigt Haandværkerne især var udset. Officererne skulde møde i Uniform med Kaarde, Ringkrave og Esponton, som de havde Pligt til at anskaffe sig paa egen Bekostning. Om Udseendet af deres Uniform findes en Beskrivelse med alle Enkeltheder. Den skulde bestaa i højrød Kjole uden Rabatter, Opslag, Kraver eller Underfoer af anden Farve. Vesten skulde være af blaa Silke ved det østre Kompagni og af gul ved det vestre, og til denne Farvepragt bares guldtressede Hatte. Det øvrige Mandskab kunde møde i Klæde i den Farve, de ejede det, naar den blot ikke faldt sammen med Officerernes, og Underofficererne udmærkedes frem for de menige ved en Kokarde paa Hatten.

Korpset skulde samles to Gange om Aaret, men Mønstringen og eventuelle Øvelser maatte dog ikke udstrække sig over en halv Dag. Ved disse Samlinger var det forbudt at stille en lejte for sig — en Udvej, som blot blev tilladt under Sygdom eller Bortrejse. Det indskærpedes omstændeligt, at Mandskabet ikke maatte traktere Befalingsmændene med Skældsord, »da intet bliver foranstaltet, uden hvad Nødvendigheden maatte udfordre«, men Artiklerne sørger til

Gengæld ogsaa for at forebygge, at Officererne kommer til at »beegne nogen Borger med Skiildsord eller Grovhed, enten i Ord eller Gierning«.

Ildebrand var vedblivende den vigtigste Begivenhed, hvorved man tænkte sig Borgervæbningen anvendt. Den skulde i dette Tilfælde møde paa Store Torv, og Tjenesten var fordelt paa den Maade, at det vestre Kompagni traadte i Funktion ved Brande i østre Kompagnis Distrikt og omvendt, hvis Branden fandt Sted i den anden Del af Byen. Korpset stod under den ældste Borgmester som Stadsmajor (med østre Kompagnis Uniform), Officererne udnævntes af Magistraten, og Stiftamtmanden førte det øverste Tilsyn, hvorunder ogsaa hørte Approbationen af de Bøder, Stadsmajoren havde idømt.

I 1802 omordnedes samtlige Købstæders Borgervæbninger ved en almindelig Lov. I Aarhus blev Inddelingen ikke længere topografisk, men bestemtes af Borgernes Stilling. I første Afdeling optoges de virkelige Borgere (3: Personer, der havde taget Borgerskab), og den var bestemt til at fungere som Ordenspoliti, naar Omstændighederne krævede det, og vedblev som tidligere at være delt i to Kompagnier. Den anden Afdeling dannedes af det øvrige »Mandskab af Borgerklassen« — Handelsbetjente og dermed ligestillede — og var bestemt til at værne mod fjendtlige Overfald, men skulde dog kun bruges til Byens eget Forsvar. Desuden lokkede Loven til at oprette frivillige Korps, hvis Mandskab fortrinsvis skulde tages fra anden Afdeling. Officererne skulde nu indstilles af Magistraten, men udnævnes af Overøvrigheden. I Modsætning til Underofficererne kunde de ikke tvinges til at modtage deres Poster. Til Vaabenøvelserne kunde der ansættes en Adjutant, og de skulde finde Sted een Gang om Ugen

— helst om Søndagen — og sangvinsk forudsatte man, at den fornødne Færdighed hurtigt kunde opnaas, saa det blot blev nødvendigt at møde til nogle Øvelser om Sommeren. Meget betegnende er det, at Uddannelsen af anden Afdeling var endnu mindre end førstes, skønt man som anført forudsatte den Mulighed, at den vilde blive brugt i Krig. Trods alt var man dog klar over, at den Borgervæbning, man havde i Tankerne, ikke vilde blive af stor militær Værdi, og klogeligt forordnedes det, at Officerernes Uniform skulde være forskellig fra den regulære Armés.

Ikke mange Aar efter Lovens Fremkomst begyndte Krigen med England, hvor der heldigvis ikke blev Lejlighed for de aarhusianske Korps til at komme i Kamp. De inspiceredes 1809 af den kommanderende General, efter hvis Udsagn anden Afdeling og Jægerkorpset — det sidste var oprettet som et frivilligt Korps — gjorde ganske god Fyldest, mens derimod Borgerkorpset lod adskilligt tilbage at ønske. Frederik VI lod dog ikke sin Unaade bryde frem af denne Grund: »Med Fornøjelse have Vi modtaget forestaaende Rapporter, og Vi erkiende den Fliid og Iver, som de deri omtalte Tropper, Borgervæbninger og Kystmilicer have anvendt hver i sin Virkekreds til Tienestens Fremme og for at gjøre sig duelige til at værne for Fædrelandet i paakommende Tilfælde; hvorfor Vi herved tilkiendegive dem Vor landsfaderlige Tilfredshed og Velbehag og paatvivler ingenlunde, at de Vaabendeele, som endnu mangler den fornødne Færdighed, ville ved vedvarende Fliid søge at indhente denne Mangel«. — Det er gaaet her, som det var gaaet saa mange andre Steder, hvor Landsfaderens velkendte Overbærenhed udelukkede en virkningsfuld Kritik, selv hvor det drejede sig om hans Yndlingsgenstand Militærvæsenet.

Foruden det ovenfor nævnte Jægerkorps havde Aarhus ogsaa et »borgerligt Artilleri«, der var blevet oprettet 1801, men 1814 afleverede Kanonerne, hvoraf det dog senere fik nogle andre. Samtidig fandtes der ogsaa et »ridende Korps«, saa de fleste Vaabenarter var repræsenterede. Mandskabet ved det borgerlige Artilleri nød det Privilegium, at det ligesom Korpset i København maatte ernære sig med egne Hænders Arbejde i den Profession, man havde lært — til stor Utilfredshed for Lavsmestrene¹⁾.

Brugbarheden blev ikke forøget af den stærke Leddeling. Det faldt stadig vanskeligt at faa Mandskabet til at møde, og især trykkede man sig ved at modtage Officersposterne. I 1817 erklærede f. Ex. Grosserer *Rée*, at han mente sig fritaget for de militære Pligter, da han havde et kgl. Privilegium paa et Sukkerraffinaderi. Udrustningen har heller ikke været god, og ved Kongebesøg og lignende Lejligheder, hvor det gjaldt om at tage sig ud, maatte man i Hast laane den nødvendige Udrustning fra Arsenalet i Randers. Dertil kom, at den hele Institution naturligvis maatte tynge saa lidt som muligt paa Kæmnerkassen, og Bystyret vægrede sig ved at betale Spillemand, skønt Stads-hauptmanden hævdede, »at det er uundværlig ved de nu etablerende Vaaben-Øvelser, at reglementerede Signaler med Trommer og Horn kan gives«. — Som Ordenspoliti har Væbningen dog sikkert gjort en vis Nytte. Ved Olsmarkedet 1816 var Vagten fordelt mellem de forskellige Afdelinger i Dagene fra den 28. Juli, hvor der skulde stilles en Underofficer og 6 Mand. Orden lød paa at handle med Overlæg og efter Konduite,

¹⁾ Denne Bestemmelse var blevet indført ved Reskript af 6. Aug. 1802 og ophævedes ved Reskript af 30. Maj 1823 som Følge af, at den tilsvarende Frihed i København allerede 1820 var ophævet (Collegial-Tidende 1823, S. 395 ff.).

og en Gefreiter med 2 Mand skulde Tid efter anden vandre gennem Store og Lille Torv og de Gader, hvor Stimmelen var størst. Under Tjenesten »anbefales ved muelige indtræffende Uordener eller Klammerie forsigtigste Fremgangsmaade — — — og kuns naar det maatte ansees uundgaaelig nødvendig, da at bruge strengere Midler«.

1834 talte østre Kompagni 89, vestre 69 Borgere. Deres Uniform var paa denne Tid en mørkeblaa Klædeskjole med højrød Krave og Opslag og gule Knapper og Kanter. Chacot'en, der svarede til Jægerkorpsets, var af Pap, betrukket med Voksdug og dekoreret med grønne og gule Kordoner. Benklæderne var enten hvide eller mørkeblaa, og Officererne bar hvide Fjer med en rød Top paa Chacot'en. Beskrivelsen er hentet fra Stiftamtets officielle Reglement, der ledsagedes af en Modeltegning, hvoraf det ses, at Mandskabet ogsaa tænktes udstyret med hvide Fadermordere, der stak op fra Uniformens høje Krave.
